

Gårds- og kirkestruktur på Island fram til ca. 1200

Av Jón Viðar Sigurðsson

1. Innledning

Det som kjennetegnet bosetningsstrukturen på Island i middelalderen var enkeltgården og inndelingen i repper (ent. *hreppir*). Etter at kristendommen ble innført og sokn ble opprettet, var det reppsgrensene som ble anvendt når grensene for kirkesokn ble trukket. I svært mange sammenhenger ble reppen og soknet identiske enheter. I det følgende skal vi se nærmere på disse forholdene, først ved å diskutere hovedtrekkene ved gårdsstrukturen på Island, for så å drøfte kirkestrukturen.

2. Bosetning

Landnåmet på Island tok som kjent til på andre halvpart av 800-tallet.¹ Ifølge sagatradisjonen kom hovedtyngden av landnåmsmennene direkte fra Vest-Norge. Ingólfur Arnarson fra Rivedal i Sunnfjord er ifølge Landnámabók den første landnåmsmannen på Island, og skal ha kommet ca. 874. Landnámabók, hovedkilden til landnåmet, nevner ca. 400 landnåmsmenn og -kvinner og ca. 600 gårder. Landnåmsperioden på Island avsluttes omtrent samtidig med opprettelsen av Alltinget ca. 930. Ifølge Ari den frodes Íslendingabók, fra ca. 1125, var Island fullbygget, dvs. at hele landet ble tatt som eiendom, da denne begivenheten inntraff. Det er usikkert hvor mange som bodde i landet omkring 930, men trolig var det ca. 10.000. Hvor stor del av disse som var land-

nåmsmenn, og hvor mange som var første eller andre generasjon islendinger, er det umulig å si (fig. 1).

Da landnåmsmennene kom til Island tilegnet de seg en eiendom, deretter reiste de seg gårder. Den første perioden etter at landnåmet tok til var gårdsbosetningen fortsatt i en viss bevegelse. Det måtte være god tilgang på vann på gårdene, minst mulig snø om vinteren, og gode muligheter for engdyrking. På grunn av manglende kunnskaper om det nye landet, måtte de første landnåmsmennene prøve seg fram, med plasseringen av gårdene sine. Noen av de første gårdene ble derfor ofte reiste for høyt oppe fra havet. Mange av disse ble seinere flyttet lengre ned, mens andre ble liggende øde. Av de ca. 600 gårdene Landnámabók omtaler er det ca. 150 som er ukjente i yngre kilder. Når vi kommer ut på 1000-tallet har bosetningen fått den form vi kjenner i dag, konsentrert til kyst- og lavlandsområdene, og i dalene innover i høylandet (fig. 2).²

Landnåmsgrensener var etter alt å dømme de første grensene som ble trukket på Island. Gårdsgrensener kom i neste omgang. Landnåmene var som regel store, og i noen tilfeller svært store, og ble som følge av det delt opp til slektninger og venner. Av og til ble deler av de store landnåmene overtatt av senere landnåmsmenn. Vi kan regne med at i den første fasen av landnåmet har noen av gårds- og landnåmsgrensene vært i en viss bevegelse, og at de først ble faste da folk begynte å bli bedre kjent med landet og alle de nye stedsnavnene.

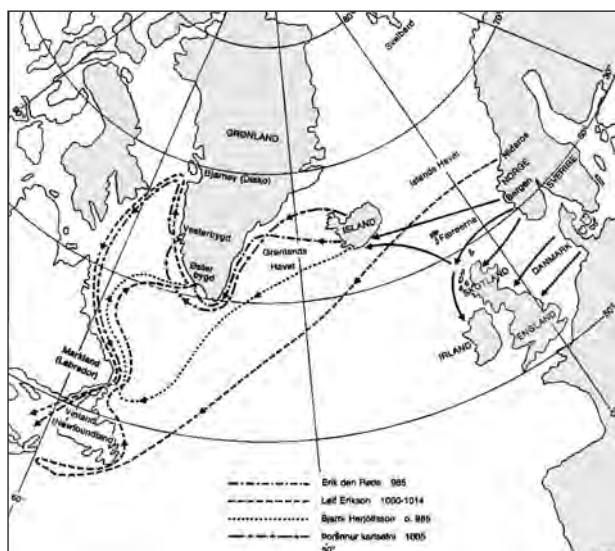

Fig. 1. Vikingtidens seilruter mot vest. Etter Björn Þorsteinsson 1985, s. 38.

Befolkningsveksten var en medvirkende årsak til denne oppdelingen. Det råder stor uenighet om størrelsen på befolkningen på Island i høymiddelalderen og om befolkningsveksten. Overslagene på befolkningsstørrelsen i høymiddelalderen har variert fra ca. 33.000 til ca. 80.000, men trolig har folkemengden neppe overskredet ca. 50.000.³ De eldste pålitelige opplysningene om det islandske folketallet gir folketellingen i 1703, da fantes det 50.358 innbyggere i landet. I nyere tid var det først på slutten av 1800-tallet at befolkningen overskred 70.000.⁴ Da var landet på god vei til å bli et industrielt samfunn, med en del av befolkningen bosatt i byer.

3. Reppen

Det var inndelingen av bosetningen i repper som var av størst betydning for fristatstidens (930-1262/64)

mennesker. Det rår uklarheter om når reppsordningen ble innført på Island.⁵ Noen forskere mener den kom i stand så tidlig som midt på 900-tallet, mens andre mener den oppsto på slutten av 900-tallet eller begynnelsen av 1000-tallet. Forskerne er imidlertid enige om at reppsorganisasjonen var velutviklet i 1096/97, da tienden ble innført. Da fikk reppene disposisjonsrett over fattigtienden på samme måte som bønder i Norge. I andre land i Europa disponerte kirken selv denne delen av tienden (fig. 3).

Det er mye som tyder på en høy alder for reppene, som var både sosiale og territoriale enheter. Deres forbilde var muligens de europeiske gildene. Gildene var sammenslutninger av ubeslektede mennesker som anvendte brorskapsanalogien til å uttrykke solidaritet, og som trolig bekreftet sammenslutningen ved å sverge ed til gildet. Gildesøskenene hadde gjensidige forpliktelser, de skulle bl.a. støtte hverandre økonomisk ved ulykker.⁶ Sturlunga saga (den inneholder sagaer som forteller om begivenheter på Island fra ca. 1120-1264) omtaler gildemøter på Reykhólar i Reykhólasveit i 1119, på Hvammur i Dálir i 1148 og i klosteret på Þingeyrar i 1182. Forskjellen på termene *gildi* og *hreppr* var ellers uklar på Island i middelalderen. Møtet i Hvammur ble for eksempel omtalt som *hreppsfundr* i Króksfjarðarbók, det ene hovedhandskriftet til Sturlunga saga, men i Reykjafjarðarbók, som inneholder teksten til det andre hovedhandskriftet, kalles møtet *gildisfundr*.⁷

Ifølge Grágás skulle hver repp ha minimum 20 tingfarekaupsbønder, men Lagretten på Alltinget kunne gi adgang til færre. For å bli tingfarekaupsbonde, måtte en ha et visst minimum av eiendom og formue. De som var tingfarekaupsbønder, hadde høyere status enn de som ikke var det. Ifølge lovene

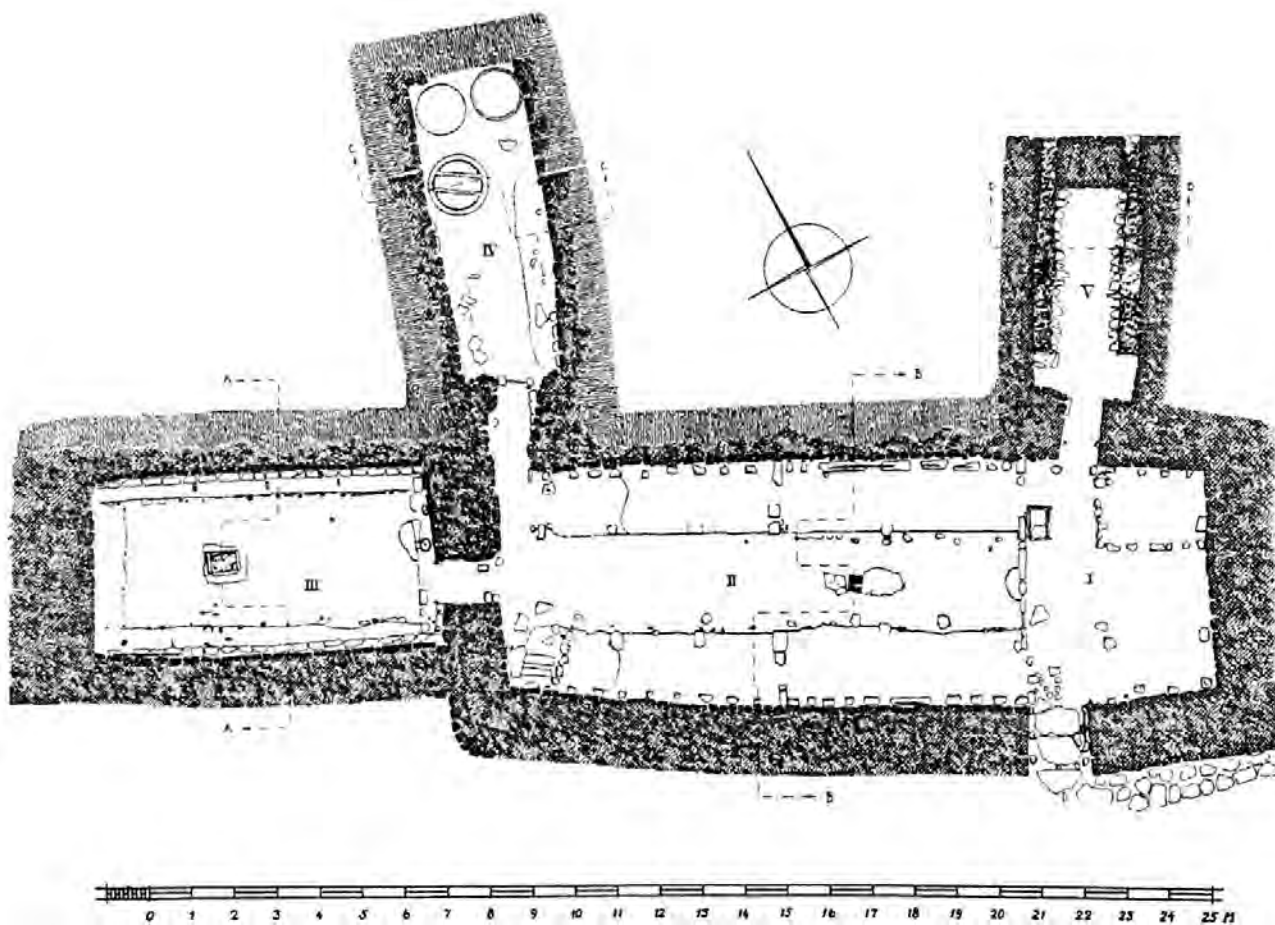

Fig. 2. Stöng i Djörsárdalur, en gård fra fristatsperioden. Oppmålt av Aage Roussel. Etter Gunnar Karlsson 1975, s. 6.

var det bare tingfarekaupsbønder som kunne delta i virksomheten på Alltinget. En tingfarekaupsbonde kunne likevel være leilending. Dersom en mann leide en gård som var stor nok til å oppfylle de kravene lovene satte til tingfarekaupsbønder, måtte han også oppfylle sine plikter som tingfarekaupsbonde.

Ifølge Grágás var reppene selvstendige geografisk avgrensede enheter ledet av fem reppsstyrere, valgt for et år om gangen. De hadde selvstyre i en rekke interne saker uavhengig av godene (landets høvdinge og mektigste menn). Tre faste møter skulle holdes hvert år. I tillegg kunne det holdes ekstraordinære

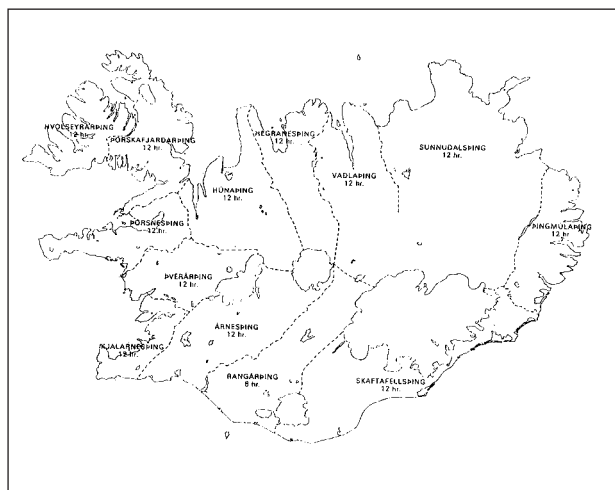

Fig. 3. Lýður Björnssons modell av varting og repper i fristatstiden. Modellen bygger på den forutsetning at det normalt har vært 12 repper i vert varting. Etter Lýður Björnsson 1972, s. 125.

møter dersom det var behov for det. I fristatstiden var det i første rekke familien som skulle forsørge sine medlemmer. Dersom den ikke maktet det, eller det ikke fantes slektninger, skulle reppene, vartingsoknene, fjerdingene eller hele landet ha forsørgelsesplikten. Reppenes ene hovedgjøremål ble knyttet til denne oppgaven. Reppsstyrerne skulle fordele tiende og matgaver til de fattige, og organisere flytting av dem rundt i reppen. Hver tingfarekaupsbonde skulle underholde de fattige i et bestemt tidsrom, som stod i forhold til hans formue (fig. 4).

Både Martina Stein-Wilkeshuis og William I. Miller argumenter, med utgangspunkt i Grágás, for at reppene var selvstendige og uavhengige av godene.⁸ Dette er en tvilsom teori. Bøndene var underordnet godene, og det er lite sannsynlig at de kontrollerte en institusjon på det lokale plan uten innblanding

fra godene. I de repper der det bodde goder, og i de repper som falt inn under godordenes kjerneområder, var godene de egentlige styrere. Dette går bl.a. fram av opplysningen om at godene Þorlákr og sønnen Ketill dro med sine *hreppsmenn* til et møte i 1235.⁹ Klarest kommer imidlertid reppsstyrernes underordning under godene fram i et diplom fra omkring 1245, der goden Sæmundr Ormsson fastsetter regler for bruk av allmenningene i Hornafjörður og reppsstyrernes oppgaver.¹⁰

Godene hadde utstrakt herredømme over bosetningen i de områder de kontrollerte. Egils saga forteller at i konflikten mellom Þorsteinn Egilsson på Borg og Steinarr Önundarson, sa Egill Skalla-Grímsson fram voldgiftskjennelse om at Steinarr skulle forlate sin gård Ánabrekka, som lå på sørsiden av Langá, og ikke bo sør for elven. Straffen gikk ut på at Steinarr skulle flytte over Langá, over vestgrensen i maktområdet til goden på Borg, en grense som falt sammen med vestgrensen til Borgarhreppur.

Ifølge Grágás var det reppsmennene som skulle gi *byggðarleyfi*, tillatelse til å bo eller oppholde seg i bygden.¹¹ Dette gjaldt muligens i perifere deler av landet, men ikke innenfor godordenes kjerneområder. Godene kunne ikke akseptere at tingmenn og venner til rivaliserende goder bosatte seg på de nærmeste gårdene. For godene var det viktig å kontrollere kjerneområdene, at det der bodde lojale tilhengere som godene kunne samle på kort varsel i en krisesituasjon.

Reppenes andre hovedgjøremål var å sørge for gjensidig forsikring mellom bøndene. De skulle i fellesskap betale halv erstatning for to slags skader: dersom en bonde mistet mer enn en fjerdedel av sitt storfe, eller dersom deler av gården, stua, eldhuset eller matburet brant opp. Disse erstatningene skulle

ikke betales oftere enn tre ganger til samme bonde, og aldri utgjøre mer enn 1% av formuen til hver bonde, selv om dette ikke strakk til for å dekke halvparten av skaden. Ville bøndene gi mer, var det en frivillig sak. Trolig tok reppene seg også av sauesanking på fjellet om høsten samt vei- og brobygging. I dagliglivet var det sosiale fellesskapet i reppene viktigere enn gamle familieband.

Vi kjenner ikke tallet på repper¹² eller deres grenser i fristatstiden, men først på 1700-tallet var det 163, og det er mye som tyder på at antallet og grensene hadde holdt seg stabile siden høymiddelalderen. Disse 163 repper var delt mellom fjerdingene slik at det i Vestfirðingafjerding fantes 54, i Norðlendingafjerding 45, i Austfirðingafjerding 24 og i Sunnlendingafjerding 40.¹³ Den minste reppen vi kjenner til i materialet fra ca. 1700 er Hafnahreppur med 3 bruk, og den største er Svarfdalshreppur med 81 bruk. Der som vi grupperer reppene i henhold til antall bruk i hver repp så får vi 8 repper med mindre enn 10 bruk, 54 repper med 10-19 bruk, 60 repper med 20-29 bruk, 23 repper med 30-39 bruk, 14 repper med 40-49 bruk, og 5 repper med flere enn 50 bruk. Det finnes ingen informasjon om at repper med mindre enn 20 bruk ikke hadde den samme statusen som de øvrige reppene, noe som tyder på at lovens krav om 20 tingfarekaupsbønder i hver *lögahreppur* ikke ble etterfulgt, eller at lagretten har gitt svært mange dispensasjoner. De store forskjellene på størrelsen mellom reppene lar seg best forklare ut fra geografiske forhold, og forhold i landnåmstiden. I jordebøkene fra omkring 1700 finnes 17 repper som har *sveit* som siste ledd i sine navn, alle i Vestfirðinga- og Sunnlendingafjerding. *Sveit* betyr også en flokk, noe som kan antyde at denne har dannet et fellesskap og muligens at det var denne enheten som dro sammen fra Norge.

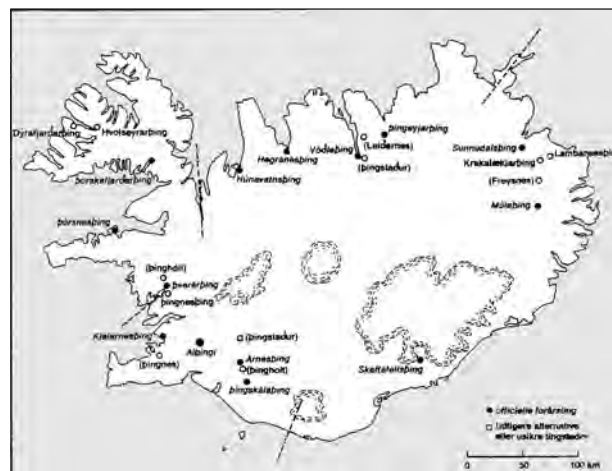

Fig. 4. Fjerdingsgrenser og várting. Etter Björn Þorsteinsson 1985, s. 27.

Ifølge Íslendingabók lot biskop Gizurr i Skálholt foreta en telling av antall tingfarekaupsbønder i hver fjerding i landet i forbindelse med opprettelsen av bispetet på Hólar i 1106. Resultatet av denne tellingen var at det fantes 1440 tingfarekaupsbønder i Norðlendingafjerding, 1080 i Vestfirðingafjerding, 1200 i Sunnlendingafjerding, og 800 i Austfirðingafjerding, alt i alt 4560 tingfarekaupsbønder. Tallet på de bøndene som ikke var tingfarekaupsbønder nevnes imidlertid ikke.¹⁴ Bruker vi tallet på antall repper fra omkring 1700 til å regne ut gjennomsnittsansatt tingfarekaupsbønder i hver repp i hver fjerding omkring 1100 blir tallet som følger: 20 i Vestfirðingafjerding, 32 i Norðlendingafjerding, 35 i Austfirðingafjerding og 30 i Sunnlendingafjerding. Resultatet ender opp som bare hele tall og det vekker en mistanke om at det egentlig aldri har forekommet noen registrering av tingfarekaupsbønder, slik Ari antyder. Biskopen i Skálholt kjente sannsynligvis til tallet på repper, og trolig ganget han det med et

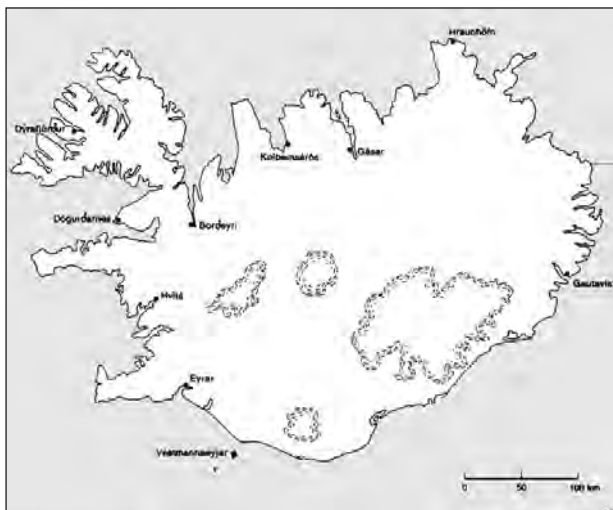

Fig. 5. De viktigste handelsplassene på Island på 1200-tallet. Etter Björn Þorsteinsson 1985, s. 28.

tenkt gjennomsnittsansatt for bønder i hver repp for hver fjerding. Vi bør derfor ta tallet om de 4560 tingfarekaupsbønder med et forbehold.

Tallet 4560 ligger likevel neppe langt unna tallet på antall bruk i landet. Ifølge folketellingen i 1703 var det 5915 gårdsbruk (*bændabyli*), og 1181 husmannsplasser (*hjáleigur*), på Island.¹⁵ Omkring 1696 var det 4029 navnegårder på Island.¹⁶ Det innebærer at halvdelen av navnegårdene hadde gjennomsnittlig to bruk. Husmannsplassene kan vi utelate siden de ikke eksisterte på 1200-tallet. Kontinuiteten i bosetningen på Island var stor. Det viser seg bl.a. ved at bare 14 av de 560 gårder som Sturlunga saga omtaler, ikke var i drift på begynnelsen av 1900-tallet. Ifølge en måldag fra ca. 1270 skulle 88 gårder betale ytelse til Oddi på Rangárvellir. Av disse var 82 i drift omkring 1700 og senere.¹⁷ Sveinn Víkingur har gjort en

lignende undersøkelse for 17 kirkesogn i Austfirðingafjerding. Han har sammenlignet måldager fra 1300-tallet med Jón Johnsens gårdsregister fra 1847 og har funnet stor kontinuitet i bosetningen. Han konkluderer med at det på 1300-tallet grovt regnet var like mange gårder som midt på 1800-tallet.¹⁸ Det er derfor trolig at maksimumstallet for gårder på Island i middelalderen har vært ca. 4000 navnegårder, hvorav ca. 2000 einbølte gårder og ca. 2000 mangbølte (d.v.s. at gården var delt i to eller flere bruk), til sammen ca. 6000 bruksenheter.¹⁹

4. Tingmenn og goder

Den vanligste termen for gård i norrønt er bo (*bú*), mens bonde (*búi*) betegnet gårdens leder. Bøndene utgjorde samfunnets politiske kjerne og hadde de største rettighetene. Dersom vi går ut fra at befolkningen ikke oversteg 50.000, utgjorde bøndene en forholdsvis liten del av befolkningen, bare omkring 10-12%.²⁰ Det betyr at den dominerende gruppen i samfunnet besto av menn i alderen 20/24-50 år. Bondestanden var i det store og det hele dominert av menn. Et fåtall enker og friller drev sine egne gårder og fikk som følge av det den status og de fleste av de rettigheter de mannlige bøndene hadde.

Ifølge Grágás måtte alle jordeiere og leilendinger være tingmenn til en gode i fjerdingen der de bodde. Men i praksis kunne bøndene i visse deler av landet tilhøre hvilken som helst gode fram til først på 1200-tallet. Det å bli tingmann var en sak mellom goden og bonden. Aksepterte goden at bonden ble hans tingmann, skulle det stadfestes ved at begge parter oppnevnte vitner, og ved at tingmannen skulle melde seg og sitt bo i godens ting. Det var imidlertid bare bønder som kunne velge en gode; bøndenes husstander måtte ha samme gode som dem.

Bøndenes vennskap med godene var fristatens viktigste sosiale bånd. Godene kontrollerte det meste i det islandske fristatssamfunnet, f.eks. konfliktløsningen, bosetningen, handelen, giftemålsvirksomheten, religionen og reppene. Fordi godene spilte en avgjørende rolle i konflikter og avviklingen av dem, var så godt som alle saker samtidig politiske tvister. Godene representerte tingmenn, slektninger, venner eller andre som søkte støtte hos dem. De søkte å oppnå mest mulig for sine tingmenn, samtidig som de søkte prestisje for seg selv (fig. 5).

Godenes herredømme over rettslige avgjørelser tvang alle bønder til å bli deres tingmenn. Bønder som følte sine rettigheter krenket, måtte søke sin gode om støtte. Bare han kunne gi hjelp som forsvarer eller anklager. Bøndene var derfor avhengige av å bli tingmenn for en gode.

Godene hadde plikt til å beskytte og hjelpe sine venner i konflikter, og i enkelte tilfeller å hevne angrep mot dem. Noen ganger støttet godene sine slektningers og sine venners venner. Det var av avgjørende betydning for godene å opprettholde et godt forhold til sine venner. I motsatt fall kunne vennsforholdet forverres, slik at godene ved en senere anledning ikke kunne stole på vennenes støtte. Det skjedde bare unntaksvis at godene nektet å assistere sine venner. Godenes vennskap var en forsikring om at dersom noen forsøkte å innskrenke bøndenes rettigheter, ville høvdingene beskytte dem og tale deres sak (fig. 6).

Godenes venner skulle gjengjelde den beskyttelse og den hjelpen de fikk ved å gi godene den støtten de hadde behov for. De måtte også bidra med råd, få i stand forlik med andre goder og holde sine goder informert om deres motstanderes bevegelser og planer. I forholdet mellom goder og tingmenn var gjensidighet et nøkkelord.

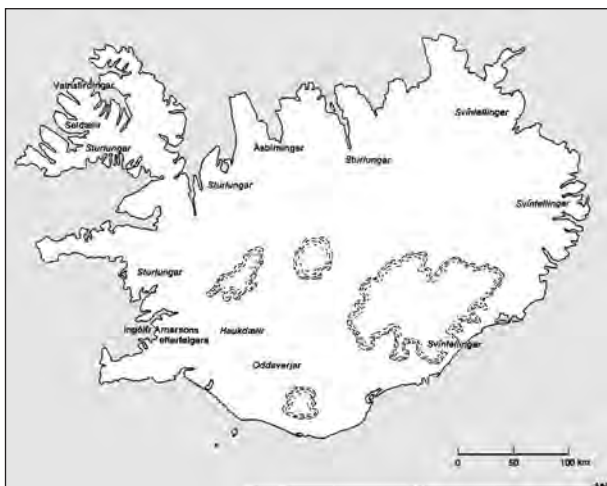

Fig. 6. De viktigste høvdingsslektene på Island først på 1200-tallet. Etter Björn Dorsteinsson 1985, s. 85.

5. Husholdet

Husholdet sto under bondens beskyttelse (*grið*), men det skulle sikre individets fred og sikkerhet. Grið innebar at en tjenestekvinne (*griðkona*) og en tjenestemann (*griðmaðr*), dvs. personer uten eget hushold, var underordnet en fri bonde, som skulle gi dem personlig sikkerhet innad og beskyttelse utad på lik linje med andre familiemedlemmer. Bonden skulle beskytte sine arbeidsfolk, og disse skulle på sin side utføre det arbeid som de ble satt til å gjøre. Dette førte til gjensidig lojalitet og samhold innenfor husholdet. Husholdet hadde samme gode som husbonden, og var på sett og vis under en ”dobbeltskyttelse”: husbondens og godens. Husholdet, både menn og kvinner, utgjorde en økonomisk og sosial enhet som sto sammen i alle konflikter. Ifølge Grágás skulle et husholdsmedlem som fornærmet et annet, forlate husholdet.²¹

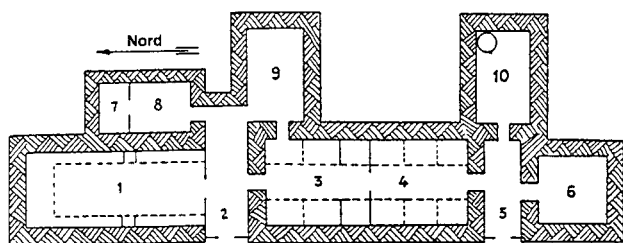

Fig. 7. Grunnplan av gården Flugumýri i Skagafjörður. Basert på Sturlunga saga. Etter Björn Þorsteinsson 1985, s. 91, hvor gjengitt etter Sturlunga saga I.

På Island finner vi hovedsakelig to typer hushold: med én eller med to bønder som ledere.

Innenfor den første gruppen finner vi i hovedsak to varianter. Den minste typen av hushold på Island var det som en einvirke (*einvirki*) kontrollerte, dvs. en mann som dyrket sin jord uten hjelp av voksen arbeidskraft. Einvirken mistet sin posisjon dersom han fikk assistanse av en gutt som var 12 år eller eldre. Det finnes ikke opplysninger om gårdsstørrelsen til de islandske einvirker, men den var sikkert liten. William I. Miller hevder, uten å drøfte det nærmere, at mange leilendinger på Island var einvirker.²² I jordregistrene fra omkring 1700 er 34,2% av alle gårder på Island (1374 gårder) taksert til 10-12 *hundret* (tilsvarende prisen på 10-12 kuer),²³ en gjennomsnittsgård var taksert til 20 *hundret*. Det kan tyde på at tallet på einvirkene var forholdsvis høyt.

Den vanligste husholdsformen på Island var ektepar med barn, og arbeidsfolk, som gjerne var fattige slektninger. En variant av denne husholdstypen var at svigerbarn kunne utgjøre en del av husholdet, noe som medførte reduksjon i arbeidsstokken.

Den andre hovedtypen av hushold var *tvíbyli/félagsbú*. Det betyr at to personer eller ektepar, ble enige om å

drive en gård i fellesskap. *Félagsbú* betydde ikke oppdeling av gården eller arbeidsstokken, bare at gården hadde to ledere. Det trenger nødvendigvis ikke at betydde at de var like mektige, eller at ansvarsforholdet har vært likt delt mellom dem, for eksempel forekom det at vanlige bønder drev gårder sammen med goder, og i slike driftsenheter var det neppe noen tvil om hvem som var lederen. Ikke uventet hadde disse gårdene som ble benyttet som *félagsbú* en høy takstverdi.²⁴

Det er stor uenighet blant forskerne om familjestørrelsen på Island. Overslagene har variert med et gjennomsnitt fra 7,5 til 15 personer.²⁵ Det er imidlertid rimelig å anta at på gjennomsnittsgården har det bodd 5-8 personer (familien og tjenestefolk). Det er mye som tyder på at ekteskap ble inngått noenlunde samtidig med ekteparets overtakelse av en gård. Mesteparten av dyrkbart land på Island ble tatt i bruk på 900- og 1000-tallet, og muligheten for nyridding etter dette var derfor små, noe som begrenset tallet på ektepar. Antall bruk fastsatte med andre ord omtrent tallet på ektepar. For å hindre at tjenestefolk giftet seg ble det ved ekteskapsinngåelse krevd minimums-eiendom, noe som førte til at disse levde i frilleforhold. Gunnar Karlsson har påpekt at det ville ha tatt vanlige tjenestefolk ca. 20 år å samle den nødvendige formuen for å kunne gifte seg (fig. 7).²⁶

Som allerede nevnt var landnåmsgrenser trolig de første grensene som ble trukket på Island. Sammenligner vi landnåmsgrensene med reppsgrensene slik de var rundt 1700,²⁷ faller de ofte sammen. Haraldur Matthíasson har i en spesialundersøkelse undersøkt området mellom Þjórsá og Hvítá med hensyn til dette. Hans resultat er at reppsgrensene i dette område alltid faller sammen med landnåmsgrensene. Han antyder dessuten at disse reppene fra første stund av utgjorde et fellesskap under ledelse av landnåmsmannen og

hans slektninger.²⁸ Jeg har selv foretatt en lignende undersøkelse for Vestfirðingafjferding, men det er bare i Borgarfjörður at det kommer fram et entydig sammenfall av landnáms- og reppsgrenser.

6. Egenkirkevesen

Kristendommen ble som kjent innført på Island i år 999/1000. Det var landets høvdinge, godene som sto i spissen for innføringen. Den fredelige måten det skjedde på, lar seg best forklare med godenes myndighet over religionen. Det som ble forandret da kristendommen ble innført på Island, var at godene ble ledere/beskyttere for en ny religion. Omskiftningen fra den gamle til den nye religionen var en langvarig prosess. Jeg vil sette et skille ved innføringen av tienden i 1096/97. Først da ble det mulig å finansiere den videre utbyggingen av et nett av kirker og få skikk på kirkeorganisasjonen. Selv om tienden markerer et skille her, må vi regne med at det tok litt tid før biskopene i Skálholt (fra 1056), og Hólar (fra 1106) hadde klart å organisere innkrevingen lokalt.

På Island fantes det antakelig ca. 330 kirker omkring 1200. I Skálholtbispedømme (som inkluderte Vestfirðinga-, Sunnlendinga- og Austfirðingafjferding) var det omkring 220 kirker, i Hólarbispedømme (Norðlendingafjferding) var det ca. 110 kirker.²⁹ Ved opprettelse av en kirke, ble den og eventuelt medfølgende jordegods gitt til en bestemt helgen (og Gud), og det var helgenen som var kirkens og kirkegodsets juridiske eier. Kirkegrunnleggerne satte som regel betingelser for sine gaver: De, og deres arvinger, skulle administrere gaven. I praksis betydde det at grunnleggerne, og deres familier, ganske fritt disponerte kirkens gods og inntekter, samt at de tilsette prester. Det systemet som her beskrives går under termen egenkirkevesenet, og var et utbredt system i

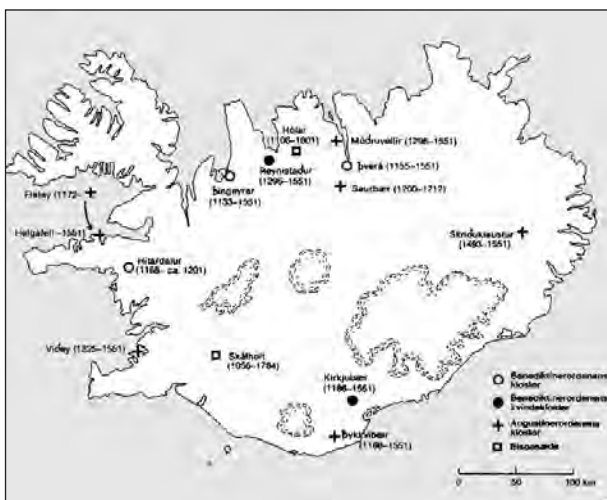

Fig. 8. Klostre og bispeseter. Etter Björn Þorsteinsson 1985, s. 57.

kirkens eldste historie. Hvis kirken eide hele heimejorden ble den lokalkirkelige institusjonen kalt stad (stad), og ble en selvstendig og selveiende kirkelig institusjon. Dersom kirken på gården bare eide en del i heimejorden, eller andre gårder, ble den betegnet som en bondekirke. De fleste kirkene ble grunnlagt før ca. 1200 (fig. 8).³⁰

De som styrte kirkene hadde stor frihet til å forvalte kirkens formue og inntekter. De tok imot halvdelen av tienden, kirkens og prestens andel. Dessuten kontrollerte de kirkegårds- og begravesavgiftene. De beholdt også overskuddet av gårdsdriften på kirkedelen av gården, ved siden av at de fikk landskyldinntekter fra de gårder kirkene eventuelt eide med tilhørende ytelse. Men alle kirkene var ikke like viktige eller rike, og de aller rikeste kirkene sikret godene seg kontroll over, og disse ble viktige ledd i deres økonomi.³¹

Fig. 9. Kirkebygninger av tre på Island i middelalderen. Etter Björn Dorsteinsson 1985, s. 74.

7. Begravelseskirker

Vi kan regne med at de fleste, hvis ikke alle, kirker som ble bygget like etter innføringen av kristendommen har vært begravelseskirker (et. *grafterkirkja*), og at disse har tjent svært store områder. En del av de kirkene som ble bygget like etter innføringen av kristendommen forsvant i løpet av andre halvdel av 1000-tallet eller i første halvdel av 1100-tallet. Sagaberetninger tyder på at de jordiske levningene av de døde ble flyttet fra de nedlagte kirkene, slik kristenretten foreskrev, til andre nærliggende kirker. Det fortelles for eksempel i sagaen om Björn Hítðælakappa at han ble begravd på Vellir. Senere da stad ble opprettet på Hítardalur (ca. 1152-76) ble kirken på Vellir nedlagt og de jordiske levningene til Björn og andre flyttet til Hítardalur.³²

Trolig ble de fleste av landets 330 kirker bygget i løpet av andre halvdel av 1000-tallet, eller på 1100-tallet. Disse overtok oppgaver fra de eldste kirkene, som dermed fikk sin rolle redusert. En av de kirkene som tidligst ble bygget på Island var kirken på Borg på Mýrar. Ifølge kilder fra slutten av 1300-tallet, det finnes ingen eldre kilder, skulle den ha skatt (*býsistollr*) av 12 gårder.³³ I kilder fra 1100-, 1200- og 1300-tallet benyttes bare unntaksvis termen begravelseskirke. De gir derimot som regel god informasjon om hvor mange gårder som skulle betale tiende og skatter til de ulike kirkene. I Grágás står det at alle mennesker som betaler tiende, også skulle betale skatt til en begravelseskirke.³⁴ Det vil si at informasjonen i kildene om tallet på skattbetalende gårder til kirkene er identisk med tallet på gårder som skulle bruke kirkene som begravelseskirke. Det vil si at Borg var en begravelseskirke for 12 gårder. At Borg var én av de kirkene som tidligst ble bygget på Island framgår også av at én prest og én diakon skulle tjene den.³⁵ Men det ser ut til å være en tendens til at de kirkene som ble bygget tidligst, har hatt to eller flere kirkelige tjenere.

Det var biskopen som bestemte hvilke kirker som skulle være begravelseskirker. Ved de aller fleste kirkene på Island kunne døde mennesker gravlegges. Det var imidlertid store forskjeller mellom kirkene. De minste var begravelseskirker for én eller noen få gårder, mens andre var begravelseskirker for alle gårder i en repp, eller for flere titalls gårder i to repper. Noen få kirker hadde en helt spesiell status, ved disse kunne folk innenfor store områder, dersom de ville, få sine avdøde slektninger gravlagt. Disse kirkene stod på en måte over de "vanlige" begravelseskirkene (fig. 9).

En kirke stod som regel alltid midt på et avgrenset jordstykke, kirkegården. I den yngre kristenretten (den ble vedtatt for Skálholt bispedømme i 1275 og

for Hólar bispedømme i 1354) finner vi informasjon om at kirken alltid skulle eie grunn i 40 skritt omkrets. Det er imidlertid uklart i hvor stor grad slike regler ble fulgt, eller om tilsvarende regler fantes på 1100- og 1200-tallet. Kirkegårdene var som regel runde eller ovale. Området var markert med en gard (*garðr*) for å indikere kirkefreden. Garden ble laget av torv og stein, og kunne i noen tilfeller være svært høy, slik det framgår av en rekke fortellinger i samtidssagaene. I de urolige tider på Island på 1100- og særlig 1200-tallet ble kirkegårdene brukt som forsvarsanlegg.³⁶

Ifølge kanonisk rett var opprettelse av sokn bispes ansvar, og det er ikke usannsynlig at biskopene har begynt å opprette sokn kort tid etter at Skálholt, og senere Hólar, ble bispeseter. Soknene varierte i størrelse på Island i middelalderen, fra noen få gårder til flere titalls, og ikke uventet ser det ut til at de største soknene ble knyttet til de største kirkene. Biskopene kunne endre soknegrensene, slik at soknene utgjorde ikke fastlagte enheter. Slike endringer var derimot ikke vanlig,³⁷ etter alt å dømme var soknegrensene stabile fra middelalderen til nyere tid.³⁸ Reppsgrensene ble som regel brukt som grunnlag, da soknegrensene ble trukket, selv om det var to eller flere kirker i reppen, eller når kirkesokn overskred reppsgrenser. Reppenes overordnede posisjon i forhold til soknet framgår av Grágás, hvor det heter at biskopene skulle visitere i hver *lögshreppr*, men ikke i hvert kirkesokn.³⁹ Dette viser seg også i at det bare var to repper i Vestfirðingafjerding og Borgarfjörður som ikke hadde kirker.⁴⁰ Jeg mener videre at reppsnavnene omkring 1700 gjenspeiler dette. Da ble *hreppr* og *sókn* ofte benyttet som synonyme, for eksempel var Rosmhvalaneshreppur og Hvalneskirkju-sókn brukt om hverandre. Hvalneskirkja var navnet på kirken.⁴¹

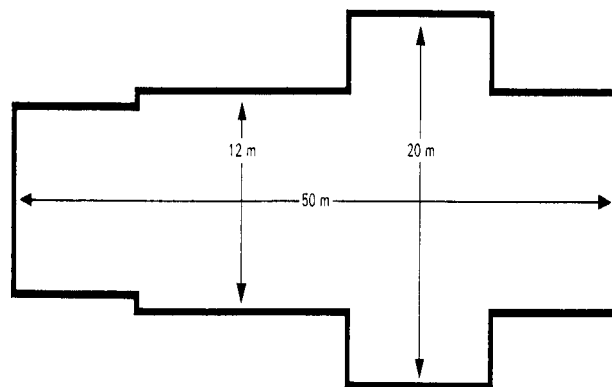

Fig. 10. Grunnplan av kirken i Skálholt i middelalderen. Etter Sigurður Línal 1974, s. 273.

8. Goder og kirker

Kontroll over de rikeste og mektigste kirkene var følgelig viktig for å ordne befolkningen under godene, samtidig som den symboliserte godenes makt og deres forbindelse med høyere makter, og sikret deres økonomiske grunnlag. Godene monopoliserte ikke religionen, verken den hedenske eller den kristne.⁴² Men kombinasjonen av verdslig høvding og religiøs leder og beskytter var viktig for deres maktgrunnlag. Omkring halvparten av alle bønder på Island, på 1200-tallet, soknet til kirker som godene kontrollerte.⁴³ Forholdet mellom kirkeiere/-styrere og tiendebetalende bønder er uklart. Helgi Þorláksson har satt fram teorien om at de ytelsene staden Oddi fikk av gårdene mellom Þjórsá og Jökulsá på Sólheimasandur, i virkeligheten var en skatt til stadforvalteren i Oddi.⁴⁴ Oddi er enestående i denne sammenheng, men vi kan gå ut fra at de som betalte ytelsene og tiende, kom i et underordningsforhold til kirkeier/-styrer. Oddaverjar kontrollerte i tillegg til Oddi alle de største stadene og bondekirkstedene i

sitt rike, og disse kirkene var samtidig de største soknekirkene i dette området.⁴⁵ Når kirkeeieren/-styren i tillegg var gode, var bøndene underordnet ham både som tiendebetaltende bønder og som tingmenn.

Dette kommer også godt til syne i Hvamm-Sturlas maktområde i Dalir på 1100-tallet. Han bodde først på Fell i Fellsstrandarhreppur; da han flyttet til Hvammur i Hvammssveit, overtok hans bror driften av Fell. Hvamm-Sturla skaffet seg etter hvert kontroll over Hjarðarholt og Sælingsdalstunga. Til kirkene på disse fire gårdene soknet samtlige bønder i Fellsstrandarhreppur, Hvammssveit og Laxárdalshreppur, Hvamm-Sturlas maktområde (fig. 10).

På slutten av 1100-tallet forsøkte erkebiskopen i Nidaros å løsrive kirken fra godene og gjøre den mer selvstendig.⁴⁶ Han satte bl.a. forbud mot at goder kunne være prester. Selv om goder ikke ble viet til prester etter 1190,⁴⁷ beholdt de kontrollen over kirken i hele fristatstiden. Det framgår klart av bispevalgene. Fram til 1238 valgte fire høvdingætter alle biskoper i Skálholt og Hólar. I Skálholt var det åtte biskoper i denne perioden, derav seks av haukdøleætten eller deres kandidater. De to andre var av oddaverjeætten. På Hólar var alle biskopene, bortsett fra to, kandidater eller medlemmer av de samme ættene. Æverlingene sørget for at Ketill Þorsteinsson ble valgt, og Guðmundr Arason var i utgangspunktet åsbirningenes kandidat. Fra 1238 og fristatstiden ut ble det bare valgt norske biskoper.

Det var reppen som preget bosetningsstrukturen på Island i middelalderen, og dannet som følge av det et naturlig utgangspunkt for opprettelse av sokn. Det er neppe noen overdrivelse å hevde at reppen var én av samfunnets allerviktigste institusjoner.

Noter

1. I de senere år har det vært satt fram en teori om en tidligere landnámsfase på 600- og 700-tallet (Margrét Hermansdóttir 1985-86). Denne teori er svært omdiskutert, og jeg vil derfor anvende den tradisjonelle dateringen av landnåmet på Island.
2. Jón Jóhannesson 1956 s. 46ff.
3. Ólafur Lárússon (1936 s. 134f.; 1944 s. 34ff.), Björn Teitsson & Magnús Stefánsson (1972 s. 163) og Jón Viðar Sigurðsson (1989 s. 128f.), hevder at befolkningen aldri har overskredet 50.000. Munch (1852 s. 556) og Maurer (1874 s. 444) mener at folketallet var ca. 50.000. Gunnar Karlsson (1975 s. 5ff.) påstår at det var et sted mellom 40.000-60.000. Björn Þorsteinsson (1966 s. 51) hevder at folketallet var ca. 60.000. Bogi Th. Melsteð (1916-1930 s. 81) at det var 60.000-70.000. Vilhjálmur Finsen (1873 s. 138f.), Jón Jóhannesson (1956 s. 46ff.) og Sigurður Þórarinnsson (1974 s. 93f.) antar at størrelsen på befolkningen var ca. 70.000. Björn M. Ólsen (1907-1915 s. 356), Þorkell Jóhannesson (1933 s. 31), og Jón Stefánsson (1968 sp. 390ff.) mener at folketallet var ca. 80.000.
4. Tölfræðihandbók 1984 s. 24f.
5. Den følgende framstilling av reppsinstitusjonen bygger på: Grg III "hreppur"; Jón Jóhannesson 1956 s. 103ff.; Ólafur Lárússon 1962 s. 17f.; Lýður Björnsson 1972 s. 9ff.; Stein-Wilkehuis 1982 s. 343ff.; Stein-Wilkehuis 1987 s. 578ff.
6. Oexle 1985 s. 152ff.; Oexle 1990 s. 15f.; Reynolds 1986 s. 67ff.
7. Sts I s. 66. Jón Jóhannesson 1956 s. 108ff.; Lýður Björnsson 1972 s. 51f.
8. Stein-Wilkehuis 1987 s. 579f.; Miller 1990 s. 19.
9. Sts I s. 386.
10. DI I nr. 137 [ca. 1245]. Jón Viðar Sigurðsson 1999 s. 194ff.
11. Grg II s. 259.
12. I alt omtales det ni navngitte repper i kildene, fire i Landnámabók, to i islendingesagaene og tre i Sturlunga saga. Disse er: Efri hreppur, Neðri hreppur, Eyjarhreppur, Eyrahreppur, Gnúpverjahreppur, Hrunamannahreppur, Hraungerðingahreppur, Kaldnes/Kallnesingahreppur og Miklaholtshreppur. Haraldur Matthíason 1950 s. 307; Jón Jóhannesson 1956 s. 106f.; Magnús Már Lárússon 1962 sp. 21f.; Jakob Benediktsson i ÍF I s. cxvi.; Sts I s. 307, 393.
13. Olce s. 101, 120, 129, 136, 148, 158, 163, 175, 187, 199, 214, 223, 243, 265, 285, 307ff.; Lýður Björnsson 1972 s. 89ff.
14. ÍF I s. 22f.
15. Björn Teitsson & Magnús Stefánsson 1972 s. 135.
16. Olce s. 26.
17. Ólafur Lárússon 1944 s. 20f.

18. Sveinn Víkingur 1970 s. 190.
19. Ólafur Lárússon 1936 s. 134f.; Ólafur Lárússon 1944 s. 41ff.; Kristján Eldjárn 1960 sp. 632ff.; Björn Teitsson & Magnús Stefánsson 1972 s. 152ff.
20. Jón Viðar Sigurðsson 1989 s. 128f.
21. Jón Viðar Sigurðsson 1995 s. 323f.
22. Miller 1988 s. 329.
23. Björn Lárússon (OIce) 1967 s. 33.
24. For eksempel Deildartunga i Borgarfjörður (Sts I s. 358) 60^c (OIce s. 146); Hreðuvatn i Norðurárdalur (ÍF III s. 87) ca. 26^c (OIce s. 151); Staður på Snæfellsnes (Sts II s. 221) 120^{c?}; Helgafell i Helgafellssveit (ÍF IV s. 24) 50-60^c (OIce s. 171); Hvammur í Dalir (Sts I s. 87) 60^{c?}; Staðarhóll i Saurbær (Sts I s. 373, 383) 120^c (OIce s. 185); Garpsdalur ved Gilsfjörður (ÍF VI s. 196) 40^c (OIce s. 189); Flatey på Breiðafjörður (Sts II s. 33) 80-100^c (OIce s. 192); Sæból i Haukadalur (ÍF VI s. 36) 40-60^c (OIce s. 203); Fellsmúli i Reykjadalur (Sts I s. 274, "Höskuldr Gunnarsson, er bjó á hálfu landinu") 50^c (OIce s. 297). ^c betyr hundret og 1 hundret var prisen på en ku.
25. Se Ólafur Lárússon (1936 s. 126f.) og forskere han henviser til, og Jón Steffensen 1968 sp. 392. Jochens (1985) argumenterer for at bosetningen på Island var preget av kjernefamilier, noe Miller avviser (1988, 1990).
26. Gunnar Karlsson 1986 s. 53.
27. Her bygger jeg på Lýður Björnsson 1972 s. 95ff.
28. Haraldur Matthíasson 1950 s. 148ff. Jfr. Pétur Urbancic 1963 s. 26ff.; Lýður Björnsson 1972 s. 26.
29. Magnús Stefánsson 1978 s. 224f.
30. Magnús Stefánsson 1975 s. 72ff.; Magnús Stefánsson 1995 s. 241ff.
31. Magnús Stefánsson 1975 s. 109ff.; Jón Viðar Sigurðsson 1999 103ff.
32. ÍF III s. 134 note 1, s. 207.
33. DI IV nr. 218 [1397].
34. Grágás s. 41.
35. DI IV nr. 218 [1397].
36. Magnús Már Lárússon 1963 sp. 399ff.
37. Magnús Stefánsson 1975 s. 79.
38. Sveinn Víkingur 1970 s. 206.
39. Grg Ia s. 19.
40. Magnús Stefánsson 1991.
41. Jb III s. 35; OIce s. 201ff., 205f., 211f., 219, 309; Jb VII s. 128, 170, 224; Jb VIII s. 23; Magnús Stefánsson 1991.
42. Ólafur Lárússon 1932 s. 13f.; Kennedy 1985 s. 43.
43. Jón Viðar Sigurðsson 1999 s. 192ff.

44. Helgi Þorláksson 1979 s. 230.
45. Sveinn Víkingur 1970 s. 208f.
46. Magnús Stefánsson 1975 s. 106f.
47. Jón Jóhannesson 1956 s. 224.

Litteratur

Björn Lárússon se OIce.

Björn M. Ólsen: Um skattbændatal 1311 og manntal á Íslandi fram að þeim tíma. *Safn til sögu Íslands* IV. Kaupmannahöfn 1907-1915, s. 295-384.

Björn Teitsson & Magnús Stefánsson: Um rannsóknir á íslenzkri byggðarsögu tímabilsins fyrir 1700. *Saga* 10, 1972, s. 134-178.

Björn Þorsteinsson: *Ný Íslandssaga*. Reykjavík 1966.

–: *Íslensk miðaldasaga*. Reykjavík 1978.

Björn Þorsteinsson (= Björn Thorsteinsson): *Island. Politikens Danmarks Historie*. Red. Svend Ellehøj & Kristof Glamann. 1985.

Boden, F.: *Die isländische Regierungsgewalt in der freistaatlichen Zeit*. Breslau 1905.

Bogi Th. Melsted: *Íslendinga saga* 1-3. Kaupmannahöfn 1916-1930.

DI = *Diplomatarium Islandicum*, Íslenzkt fornbréfasafn I-XVI. Jón Sigurðsson m.fl. Kjøbenhavn & Reykjavík 1857-1972.

Grágás: lagasafn íslenska þjóðveldisins. Red. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson & Möður Árnason. Reykjavík 1992.

Grg Ia-Ib = *Grágás*, Íslændernes Lovbog i Fristatens Tid. Ved Vilhjálmur Finsen. Kjøbenhavn 1852-1870.

Grg II = *Grágás*, efter det Arnamagnæanske Haandskift Nr. 334 fol. Staðarhólsbók. Ved Vilhjálmur Finsen. Kjøbenhavn 1879.

Grg III = *Grágás*, Stykker, som findes i det Arnamagnæanske Haandskrift Nr. 351 fol. Skálholtsbók og en Række andre Haandskrifter. Ved Vilhjálmur Finsen. Kjøbenhavn 1883.

Gunnar Karlsson: Goðar og bændur. *Saga* 10, 1972, s. 5-57.

–:Frá þjóðveldi til konungsríkis. *Saga Íslands* II. Ritstj. Sigurður Líndal. Reykjavík 1975, s. 1-54.

–:Kenningar um fornt kvennfrelsi. *Saga* XXIV, 1986, s. 45-77.

Haraldur Matthíasson: Landnám milli Þjórsár og Hvítár. *Skírnir* 124, 1950, s. 113-151.

–: *Landið og landnáma* I-II. Reykjavík 1982.

Helgi Þorláksson: Stórbændur gegn goðum. Hugleiðingar um goðavald, konungsvald og sjálfraeðshug bænda um miðbik 13. aldar. *Sögunslóðir: Afmælisrit helgað Ólafi Hanssyni sjötugum 18. september 1979*. Ritstj. Bergsteinn Jónsson m.fl. Reykjavík 1979, s. 227-250.

Íf I = *Íslenzk fornrit* I, Íslendingabók, Landnámabók. Útg. Jakob Be-

- nediktsson. Reykjavík 1968.
- Íf II = *Íslenzk fornrit II*, Egils saga. Útg. Sigurður Nordal. Reykjavík 1933.
- Íf III = *Íslenzk fornrit III*, Borgfirðinga sögur. Útg. Sigurður Nordal & Guðni Jónsson. Reykjavík 1938.
- Íf IV = *Íslenzk fornrit IV*, Eyrbyggja saga. Útg. Einar Ólafur Sveinsson & Matthías Þórðarson. Reykjavík 1935, 2. útg. 1965.
- Íf VI = *Íslenzk fornrit VI*, Vestfirðinga sögur. Útg. Björn Karel Þórólfsen & Guðni Jónsson. Reykjavík 1943.
- Jb = *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns I-XI*. Útg. Bogi Th. Melsted m.fl. Kaupmannahöfn 1913-1943.
- Jochens, Jenny: En Islande médiévale: A la recherche de la famille nucléaire. *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations* 40, 1, 1985, s. 95-112.
- Jón Jóhannesson: *Íslendinga saga I*. Reykjavík 1956.
- Jón Viðar Sigurðsson: *Frá goðorðum til ríkja. Þróun goðavalds á 12. og 13. öld*. Reykjavík 1989.
- : Forholdet mellom frender, hushold og venner på Island i fristatstiden. (Norsk) *Historisk tidsskrift* 74, 1995, s. 311-330.
- : *Chieftains and Power in the Icelandic Commonwealth*. Odense 1999.
- Jón Steffensen: Population. Island. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. XIII. 1968, sp. 390-392.
- Kennedy, J.: *The Goðar: Their Role in the Society and Literature of Mediaeval Iceland. A thesis submitted in fulfilment of the requirement for the degree of Master of Arts*. University of Sydney 1985.
- Kristján Eldjárn: Gárd. Island. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. V, 1960, sp. 632-635.
- Lýður Björnsson: *Saga sveitarstjórnar á Íslandi I*. Reykjavík 1972.
- Magnús Már Lárusson: Hreppur. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. VII. 1962, sp. 17-22.
- : Kirkegård. Island. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* bd. VIII. 1963, sp. 399-402.
- Magnús Stefánsson: Kirkuvald eflist. *Saga Íslands II*. Ritstj. Sigurður Línadal. Reykjavík 1975, s. 55-144.
- : Frá goðakirkju til biskupskirkju. *Saga Íslands III*. Ritstj. Sigurður Línadal. Reykjavík 1978, s. 109-257.
- : *Staðamál*. Manuskript. 1991.
- : Islandsk egenkirkevesen. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Red. Hans-Emil Lidén. Oslo 1995, s. 234-254.
- Margrét Hermansdóttir: Merovingertida bosättning på Island. *Viking* 1985-86, s. 135-145.
- Maurer, K.: *Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergange des Freistaats*. München 1874.
- : *Upphaf allsherjarríkis á Íslandi og stjórnarskipunar þess*. Þýð. Sigurður Sigurðarson. Reykjavík 1882.
- Miller, W. I.: Some Aspects of Householding in the Medieval Icelandic Commonwealth. *Continuity and Change* 3, 1988, s. 321-356.
- : *Bloodtaking and Peacemaking. Feud, Law, and Society in Saga Iceland*. Chicago 1990.
- Munch, P. A.: *Det norske Folks Historie I:1*. Christiania 1852.
- Oexle, O. G.: Conjuratio und Gilde im frühen Mittelalter. Ein Beitrag zum Problem der sozialgeschichtlichen Kontinuität zwischen Antike und Mittelalter. *Gilden und Zünfte: Kaufmänn und gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter*. Hrsg. B. Schweineköper. Sigmaringen 1985, s. 151-214.
- : Das bild der Moderne vom Mittelalter und die moderne Mittelalterforschung. *Frühmittelalterliche Studien* 24, 1990, s. 1-22.
- OIce = *The Old Icelandic Land Registers*. By Björn Lárusson. Lund 1967.
- Ólafur Lárusson: *Yfirlit yfir íslenska rjettarsögu*. Reykjavík 1932.
- : Island. Befolkning i oldtiden. 5. Island. *Nordisk kultur I*. Oslo 1936, s. 121-137.
- : *Byggð og saga*. Reykjavík 1944.
- Pétur Urbancic: Landnám og hreppar í Austur-Húnavatnssýslu. *Mímir* 2, 1963, s. 26-43.
- Reynolds, S.: *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*. Oxford 1986.
- Sigurður Línadal: Upphaf kristni og kirkju. *Saga Íslands I*. Ritstj. Sigurður Línadal. Reykjavík 1974, s. 227-288.
- Sigurður Þórarinnsson: Sambúð lands og lýs í ellefu aldir. *Saga Íslands I*. Ritstj. Sigurður Línadal. Reykjavík 1974, s. 27-97.
- Stein-Wilkeshuis, M. W.: The Right to Social Welfare in Early Medieval Iceland. *Journal of Medieval History* 8, 1982, s. 343-352.
- : Common Land Tenure in Medieval Iceland. *Recueils de la société Jean Bodin* 44, 1987, s. 575-585.
- Sts I-II = *Sturlunga saga I-II*. Útg. Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason & Kristján Eldjárn. Reykjavík 1946.
- Sveinn Víkingur: *Getið í eyður sögunnar*. Reykjavík 1970.
- Þorkell Jóhannesson: *Die Stellung der freien Arbeiter in Island bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*. Reykjavík 1933.
- Thorsteinsson, Björn se Björn Þorsteinsson. *Tölvfræðihandbók* 1984. Hagskýrslur Íslands II, 82. Reykjavík 1984.
- Vilhjálmur Finsen: *Om de islandske love i fristatstiden*. Kjøbenhavn 1873.